

УДК 32-027.21:37

В. Розумюк,
*кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України*

ІНДОКТРИНАЦІЯ ПСЕВДОІСТОРІЄЮ: МОДИФІКАЦІЯ СВІДОМОСТІ ЗАСОБАМИ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми ідеологічної індоктринації учнів та студентів в ході здобуття ними історичної освіти в школах та університетах. Проаналізовано причини домінування принципів політичної доцільності над вимогами історичної науки. Продемонстровано деякі приклади спотворення історії та обмеження свободи слова в сучасній американській системі освіти.

Ключові слова: індоктринація, пропаганда, свідомість, система освіти, політична доцільність.

Розумюк В. **Индоктринация псевдоисторией: модифицирование сознания образовательными средствами**

Статья посвящена исследованию проблемы идеологической индоктринации учеников и студентов в ходе получения ими исторического образования в школах и университетах. Проанализированы причины доминирования принципов политической целесообразности над требованиями исторической науки. Продемонстрированы некоторые примеры искажения истории, а также ограничения свободы слова в современной американской системе образования.

Ключевые слова: индоктринация, пропаганда, сознание, система образования, политическая целесообразность.

Rozumjuk V. **Indoctrination by pseudo history: modification of consciousness by means of education**

The article is on problem of ideological indoctrination by means of historical education in high schools and universities. The correlation between principles of political expediency and strict demands of scientific analysis is regarded. Some examples of history distortion and limitations of freedom of speech in a modern American educational system are considered.

Keywords: indoctrination, propaganda, consciousness, educational system, political expediency

Аналізуючи дослідження провідних теоретиків пропаганди ХХ ст., можна відзначити, що вони, як правило, наголошували на необхідності створення обмеженого, бажано замкненого інформаційного простору, в якому всі засоби комунікації мобілізуються для досягнення певної ідеологічної мети. На їхню думку, ефективне навіювання потребує дотримання п'яти основних принципів: спрощення, спотворення, маніпуляції, одностайності та повторення. Тобто необхідно створити (засобами цензури) контрольований химерний світ, в якому весь комплекс ЗМІ навіюватиме спрощені до примітивізму ідеологеми, постійно їх повторюючи та подаючи як єдино можливий результат здорового глузду і логічного мислення, спотворюючи при цьому до ідіотизму ідеї опонентів та маніпулюючи почуттями жертв пропагандистської машини, демонструючи ілюзію одностайної підтримки ними божевільних ідей і фанатичної відданості цим догмам.

Важко не помітити, що ледь не ідеальні можливості для застосування на практиці зазначених вище принципів надає система шкільного та університетського навчання, тож освіта, передусім соціально-гуманітарна, завжди була тісно пов'язана з механізмами пропаганди.

І дійсно, переглядаючи якось на дозвіллі старі радянські та американські підручники з «вітчизняної» історії, видані в 60-х – 70-х роках ХХ ст., у багатьох параграфах мені часто впадало в очі неприховане бажання їхніх авторів не стільки донести до свідомості читачів вичерпну й адекватну картину минулого власних країн, скільки виховати у них «правильне» відношення до «історії Батьківщини». Отруйний месіанізм і прямолінійний догматизм ідеологій ліберальної демократії та наукового комунізму, помножені на великодержавну традицію й імперське мислення, цілком природно призводили до створення ідеалізованої, тож, відповідно, хибної історичної картини, загальний характер якої найкраще характеризує назва одного посібника з історії США — «Два століття прогресу». Написані в дусі самовихваляння та самозвеличення, ці роботи мали на меті добитися від учнів не стільки знання фактів чи розуміння причинності подій, скільки викликати в них захоплення і пробудити відчуття причетності до цієї справжньої «казки про минуле».

Втім, хоча про проблему політичної заангажованості історичної освіти не можна сказати, що вона «стара як світ», але не буде перебільшенням зазначити, що їй стільки ж років, скільки триває систематичне викладання історії, тож учні та студенти Радянського Союзу і Сполучених Штатів були аж ніяк не першими (і не останніми) з тих, кого «виховували в патріотичному дусі», а не вчили історії. Не поринаючи в нетрі давніх часів і цивілізацій, можна нагадати, що вже з моменту створення сучасних національних

держав у Європі їх керівники доклали чималих зусиль задля створення величких, проте ілюзорних картин власного минулого, а в XIX ст., коли історична освіта стала невід'ємною складовою частиною масової загальноосвітньої школи, процес міфотворчості під загальним гаслом «наша держава (нація) найкраща, тому що вона наша» був поставлений на конвєср. Як цілком справедливо відзначав Н. Девіс: «Викладання історії ще при своєму зародженні в XIX столітті було поставлене на службу патріотизму. У найпростішій формі воно було представлено цілою ротою імен, дат і титулів правлячих династій. Потім перейшли до прославлення національних героїв та досягнень. У найбільш розвиненій формі така освіта свідомо готувала школярів до майбутньої ролі вбивць або жертв у війнах, які веде їх народ» [1]. У результаті такого підходу шкільний та університетський курс історії зазвичай являв собою суміш агіографії (життя святих) національних героїв та апології вітчизняних здобутків та перемог, а всі ганебні сторінки рідної історії заперечувалися як неіснуючі чи відкидалися як неважливі, зайвий раз підтверджуючи істинність тези: історія — то політика, спрямована у минуле.

Слід особливо підкреслити, що ідеологічне навіювання з боку міністерства освіти і пропагандистської машини завжди підкріплювалося дієвим тиском з боку репресивних органів. Так, наприклад, теоретикам російської історичної школи «офіційної народності» на чолі з М. П. Погодіним у своїх творчих пошуках доводилося керуватися не лише вимогами міністра народної освіти графа Уварова, але й ненав'язливими «порадами» шефа жандармів графа А. Х. Бенкендорфа: «Минуле Росії було дивовижним, її сучасність більш ніж прекрасна. Що стосується її майбутнього, то воно вище за все, що може намалювати собі найсміливіша уява. Ось... точка зору, з якої слід розглядати і писати російську історію» [2]. Що вже й говорити про рейхсфюрера СС Г. Гімлера, який із суто нацистською відвертістю і німецькою ґрунтовністю якось висловив своє щире обурення діяльністю вчених-істориків, виголосивши при цьому справжню програмну промову, з якою і зараз погодиться переважна більшість політиків у всьому світі, нехай жоден з них і не наважиться в цьому зізнатися: «Що собі взагалі дозволяють ці пані?! Їх наукові погляди нікого не цікавлять, це їхня особиста думка, от і нехай вони тримають її при собі. Якщо держава і партія висловлюють якусь тезу в якості бажаної відправної точки для наукових досліджень, то вона просто має вважатися науковою аксіомою і не допускати жодних розмов, а тим більше злостивої навмисної критики. Нам байдуже, так чи інакше насправді відбувалась давня історія німецьких племен. Учені виходять із понять, які змінюються кожні кілька років. І жодного значення не має, якщо поняття, визначені

партією в якості базової відправної точки відліку, спочатку будуть суперечити думкам, прийнятим у наукових колах. Єдине, що стосується нас і за що ми платимо цим людям — історичні уявлення, які зміцнюють у нашого народу таку необхідну національну гордість. В усій цій дуже сумнівній справі у нас один інтерес — здійснити проєкцію на далеке минуле наших уявлень про майбутнє німецького народу. Увесь Тацит зі своєю “Германією” — тенденційна писанина. Наша германістика століттями годувалася цією фальшивкою, і ми маємо повне право замінити одну фікцію іншою. Історія первісних часів — це наука про видатне значення німців у доісторичну епоху» [3].

Таким чином, констатуючи перманентну більш чи менш потужну ідеологічну індоктринацію історичної освіти, можна з обґрунтованим песимізмом висловити серйозні сумніви в можливості усунути основні її чинники. Сподівання на якусь «революцію», діячі якої перепишуть історію «по-справжньому», видаються наївними і нереалістичними, адже в разі політичного перевороту традиційна схема, звісно, зазнає кардинальних змін (у цьому якраз сумніватися не доводиться), але визначальними для нової історичної концепції стануть не абстрактні вимоги «чистої науки», а політичні догми переможців. Навіть учасники такого театралізованого карнавального шоу, як «помаранчева революція», ще не поділивши остаточно владні кабінети і повноваження, того ж 2005 р. встигли подбати про внесення до шкільного підручника з історії України власної інтерпретації своєї перемоги. Ну а такі видатні (без сарказму і лапок) революціонери ХХ ст., як Ленін і Гітлер, взагалі відверто і нещадно громили так званий «об’єктивізм» у науці чи то як «буржуазне», чи то як «єврейське» прикриття корисливих інтересів, прямо пов’язуючи партійність із науковістю. Так, наприклад, вождь світового пролетаріату наголошував, що «люди, дійсно переконані в тому, що вони просунули вперед науку, вимагають не свободи нових поглядів разом із старими, а заміни першими останніх», стверджуючи: «(історичний) матеріалізм являє собою не «переважно наукове розуміння історії», а єдино наукове її розуміння» [4]. У свою чергу і фіорер суворо критикував німецьку історичну науку і систему освіти («погано поставлено викладання історичних наук... нинішнє наше викладання історичних наук нікуди не годиться» — і це про найкращу історичну школу Європи!), проголошуючи, що «однією з важливих задач нашої держави буде турбота про те, щоб нарешті був написаний такий курс історії, в якому головне місце посяде расова проблема» [5]. Цілком природно, що за революційних змін політичного режиму масові звільнення завжди очікували на чиновників, поліцейських і... викладачів історії.

Для нас нині особливо цікавим, з огляду на погромну критику лібералами тоталітарної потворності та нелюдської сутності комунізму та нацизму, видається історичний досвід діяльності американських ліберальних революціонерів двох останніх десятиліть — культуртрегерів політкоректності та мультикультуралізму.

«Основною метою руху мультикультуралістів — за словами Джеймса Бенкса, провідного теоретика цього руху, — є реформа шкільної і вищої освіти, по завершенню якої учні, що належать до різних расових, етнічних і соціальних груп, здобудуть рівні права в отриманні освіти», причому рівні права означають не рівні можливості для усіх, незалежно від статі, кольору шкіри, релігійної приналежності, а «адекватне відображення в навчальному розкладі» інтересів представників різних культур, рас, етнічних груп і соціальних прошарків [6]. Закидаючи своїм опонентам шовінізм і нетерпимість, різні представники мультикультуралізму стверджували, що існуючі підходи до викладання гуманітарних дисциплін відображають заслуги лише однієї статі і раси в історії людства (білих чоловіків), тож потребують рішучої ревізії з урахуванням вимог політкоректності. Політкоректність, у свою чергу, означала необхідність створення системи покарань (як з боку владних органів, так і громадської думки) для певних методів поведінки, висловлювань і, навіть, думок, які могли б образити певні категорії населення: гомосексуалістів, жінок, небілих, інвалідів і т. ін. Поступово ці ідеї були сприйняті та прийняті американським істеблішментом і частиною населення, і вразливі меншини, точніше, «громадські організації», що виступали від їх імені, почали диктувати свої умови трансформації гуманітарної освіти (ступінь їх вразливості та чутливості найкраще демонструє той факт, що теоретики мультикультурної педагогіки настирливо рекомендували для перегляду дітям у школі такий кінематографічний шедевр, як фільм про ковбоїв-педерастів «Горбата гора», попри численні порнографічні сцени гомосексуального характеру, вимагаючи водночас заборонити п'єсу «Ромео і Джульєтта» Шекспіра як сексистську (таку, що зневажає жінок) та роман М. Твена «Пригоди Гекельбері Фінна» (як расистський) [7].

У результаті заперення усіх здобутків західної цивілізації як джерела зла та проблем, що супроводжувалося прославленням незахідних культур як втілення усього хорошого на світі, в університетах та коледжах були скасовані курси з історії та теорії Західної цивілізації, а натомість запроваджені обов'язкові для відвідування курси з історії соціальних та етнічних меншин, народів третього світу і жіночого руху: «Замість Вергілія, Цицерона, Тацита, Данте, Лютера, Фоми Аквінського, Томаса Мора, Галілея, Локка і Мілля в університеті вивчають Рігоберту Манчу, Франца Фанона,

Хуана Руфо, Сандру Сісерос і Зору Ніл Херстон (благо нікого з них не можна затаврувати як «мертвого білого європеїда чоловічої статі»)» [8]. На поч. ХХІ ст. у жодному з п'ятдесяти провідних університетів і коледжів США в навчальну програму не входив обов'язковий курс з американської історії [9], а в шкільних посібниках кудись поділися герої періоду війни за незалежність (Натан Хейл, Патрік Генрі, Деніел Бун, Пол Ревір) та Громадянської війни, взагалі не згадувалися прізвища геніальних винахідників Томаса Едісона, Олександра Грехема Белла, братів Райт і висадка на Місяць 1969 р. (ці імена і події були присутні навіть у радянських підручниках), побіжно йшлося про національні символи і національні пісні, проте чимало уваги приділялося расовим і етнічним меншинам та жіночому руху. Так, від 31 % до 73 % всіх цитат із художніх і суспільно-політичних текстів стосувались расових і національних меншин, а в 90% випадків етнічний зміст цитат стосувався чорних, азіатів, індіанців або латинос, обов'язковими для запам'ятовування були дати заснування клубу «Сьєрра» та Національної організації жінок. Не дивно, що С. Хантінгтон із сумом констатував: «Викладання американської історії перетворилося у викладання історії етнічної, щоб не сказати плеємінної» [10].

Безумовно, і раніше впродовж багатьох років чимало гідних науковців-гуманітаріїв мріяли про необхідність ліквідації націоналістичних збочень в освіті, створення ситуації, «коли історики і викладачі перестануть вважати історію знаряддям державної політики». Проте побачивши, яким чином їхні мрії були втілені мультикультуралістами у реальність, вони відверто визнали, що «ліки виявилися гіршими за саму хворобу», оскільки деміфологізація історії не має нічого спільного з її демонізацією. Після запровадження норм політкоректності, для вчителя, в самому прямому розумінні слова, назвати біле білим, а чорне чорним означало тавро расиста й автоматичну втрату роботи.

Внаслідок вивчення такої «історії» при опитуванні 556 студентів старших курсів 55 найкращих американських вищих навчальних закладів (коледжів і університетів) за шкільним курсом історії США, чотири з п'яти «провалилися», оскільки не знали ключових подій, дат і дійових осіб. Так, лише 23 % назвали Медісона серед основних авторів Конституції, 22 % пов'язали фразу «правління народу, здійснюване народом і заради народу» з Геттисбергською промовою Лінкольна, проте 95 % «опізнали» репера Снуппі Дог Дога і 99 % — Бівіса та Батхеда [11]. За іншими опитуваннями, 90% членів «Ліги плюща» (провідні університети) могли сказати, хто така Роза Паркс чи Гарріет Табмен, але лише чверть знали, що Вашингтон командував американською армією в роки революції чи що Лінкольн підписав Декларацію про скасування рабства [12].

Що ж до декларованої толерантності, то діячі й теоретики мультикультуралізму проявили її не більше, ніж і решта революціонерів. Як відзначив Н. Девіс: «Найбільший парадокс інтелектуального життя сучасної Америки полягає в тому, що принципи, які особливо цінуються американським варіантом західної цивілізації — терпимість, свобода думки, культурний плюралізм — зазнали нападів тих, хто особливо від них виграв... Уже доморошені ліберали спіймані на тому, що виступають за нетерпимість в освіті» [13].

Вельми показовим прикладом може слугувати історія професора соціології Річарда Зеллера, який пропрацював в Університеті Боулінг Грін (штат Огайо) понад 25 років. Усе частіше до нього почали звертатися студенти зі скаргами на «політкоректний» тиск з боку викладачів: якщо думка студента не відповідала нормам політкоректності та мультикультуралізму в інтерпретації викладача, студенту «не світила» гарна оцінка. Зеллер вирішив викрити цю систему і роз'яснити все зло цієї політики. Сім разів він подавав прохання на створення такого курсу на різних факультетах, і всі сім разів отримав відмову. Глава факультету жіночих наук (виявляється, в США існують і такі) Катлін Діксон вражаюче сформулювала причини відмови: «Ми забороняємо будь-який курс, який стверджує, ніби ми обмежуємо свободу слова». Більше того, шанований професор сам став об'єктом тиску з боку політкоректної адміністрації та переслідувань мультикультурними організаціями, причому доходило до погроз фізичною розправою і вбивством. Зеллеру довелося звільнитися, переїхати і шукати роботу в іншому університеті [14].

Підсумовуючи, можна зазначити, що соціально-гуманітарна освіта взагалі, а історична зокрема традиційно була, є (і буде) об'єктом ідеологічної індоктринації, коли суто наукові принципи та педагогічні вимоги методики викладання приносяться в жертву вимогам політичної кон'юнктури і вузькопартійної доцільності. Залежно від політичної та ціннісної орієнтації, ліберали, націоналісти, комуністи, фашисти, мультикультуралісти чи ідейно вмотивовані гомосексуалісти дуже по-різному визначають і визначатимуть «важливі» історичні факти, не говорячи вже про принципово відмінну їх інтерпретацію, тож «справжня» історія постійно буде переписуватися, але так ніколи і не буде написана. Єдине, що може слугувати втіхою за такої невтішної ситуації, так це хіба що усвідомлення того, що ці заідеологізовані підручники самі будуть цінним і промовистим джерелом для майбутніх поколінь істориків про часи, коли вони були створені.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дэвис Н.* История Европы. – М. : АСТ : Хранитель, 2006. – С. 25.
2. *Шапиро А. Л.* Русская историография с древнейших времен до 1917 года. – М. : Культура 1993. – С. 377.
3. *Раушнинг Г.* Говорит Гитлер. Зверь из бездны. – М. : Миф, 1993. – С. 176.
4. *Ленин В.И.* Полное Собрание Сочинений : В 55-ти томах. – М. : Изд-во политической литературы, 1971. – Т.6. – С. 9; Т. 1. – С.140.
5. *Гитлер А.* Майн кампф. – М. : Витязь, 2000. – С.352.
6. *James A. Banks, Multiethnic Education : Theory and Practice.* – Boston: Allyn and Bacon, 1994 –Р.3. Цит. за Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2004. – С. 272.
7. *Бьюкенен П.Дж.* Смерть Запада. – М. : АСТ 2003. – С. 233.
8. *Дэвис Н.* История Европы. – М. : АСТ : Хранитель, 2006. – С. 22.
9. *Хантингтон С.* Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2004. – С. 276.
10. *Хантингтон С.* Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2004. – С. 23.
11. *Бьюкенен П. Дж.* Смерть Запада – М. : АСТ, 2003 – С. 243.
12. *Хантингтон С.* Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2004. – С. 275–276.
13. *Дэвис Н.* История Европы. – М. : АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2006. – С.23.
14. *Фридман В. П.* Социалистические Штаты Америки. – М. : Изд-во НЦ ЭНАС, 2006. – С. 78.